

НА ОДРЖАВАЊУ ВЕЗА ИЗМЕЂУ ПАРТИЈСКИХ
ОРГАНИЗАЦИЈА КУЧА И ВАСОЈЕВИЋА
1942/43. ГОДИНЕ

Одлазак и боравак у Трепетљишу испод Комова

Сређином децембра 1942. године био сам на терену у Фундини, гдје сам политички радио са друговима Миљаном Вујошевићем и Митром Вујошевићем. Не сјећам се ко је дошао по мене и саопштио ми да се јавим Ђоку Вујошевићу на Убалац, ради врло важног задатка. Одмах сам пошао за Убалац, гдје сам стигао, мислим, 17. или 18. децембра 1942. године. Друг Ђоко Вујошевић ме је упознао са Драгутином Радовићем и саопштио ми да је Радовић дошао као курир Покрајинског комитета и да треба да се спремим за пут у Васојевиће. Знајући да крајем децембра постоје велике временске непогоде на планинама Жијева, Широкара и Комова и да, због тога, можемо бити спријечени, издвојио сам Ђока на страну и захтијевао да ми каже у чему је моја мисија и ради чега треба да идем за Васојевиће. Друг Ђоко Вујошевић ми је саопштио да је друг Драгутин Радовић одбијао да му саопшти са каквим задатком иде у Васојевиће, јер је конспиративна ствар, коју је добио од Покрајинског комитета. Друг Ђоко ми је, такође, рекао да га је упозорио да је он члан Покрајинског комитета и да мора да зна о чему се ради, иначе ће га вратити натраг. Ђоко ме је, надаље, обавијестио да је директива ПК да се повежемо са васојевићким партизанима из Коњуха и да они одмах, најхитнијим путем, саопште партијским организацијама у Коњусима и Машници да се Мирко Крцић опреми и да га хитно, што је могуће прије, пребацимо док нијесу пали велики сњегови, када је планина непроходна. Друг Ђоко ми је тада рекао да се Покрајински комитет носи мишљу да у току зиме оформи Главни штаб за Црну Гору, како би организовано и спремно дочекали прољеће.

На пут су пошли: Спасоје Ивановић, Драгутин Радовић и, на захтјев Спасоја Ивановића, Радомир Никезић. На пут смо пошли 18. децембра увече са Убалаца преко Кржање, катуна Рачаме и прву ноћ стигли на катун Под Омар, гдје смо кували пасуљ у војничкој порцији, вечерали и читаву ноћ одмарали. Пред нама до Коњуха није било нигдје села, јер нас је пут водио преко планинског терена. Сјутрадан ујутро продужили смо даље, али, због снијега који је раније нападао и правио нам велике сметње, јер је био смрзнут, било је врло ризикантно и тешко кретати се преко сјеверне, врло стрме стране планине Рада-на. Истовремено је падао снијег и дувао вјетар. Пред нама се налазила Коштица, једна од најтежих етапа нашег путовања. Увидјевши да планину Коштицу нећемо моћи прећи и за дана стићи на језеро Рикавац, били смо присиљени да се вратимо поново на катун Под Омар, те смо и другу ноћ ноћили на истоме мјесту. Другога дана вријеме се нешто побољшало. Поранили смо и пошли истим путем преко Коштице и спустили се према Рикавцу, гдје смо заноћили. Надморска висина Рикавца и села Врмоше много је нижа од надморске висине Коштице и Жијева, тако да смо већ били на копну, без снијега. 20. децембра увече смо стигли у Врмошу, на путу за Комове. 21. децембра 1942. године дошли смо у Трепетљиш на Комовима.

Почетком јесени 1942. године дошли су на Комове другови из Васојевића које сам, том приликом, упознао са правцем пута којим, у случају нужде, могу доћи на Убалац, и гдје да се на Убалацу јаве. Исто тако сам тражио од њих да ми кажу гдје се ми — партизани Куча — можемо јавити у Васојевићима, односно у Коњусима, ако нам то затреба. Они су ми одговорили да не долази у обзир да се можемо јавити у Коњусима, већ да ће они направити земунцу. При том су ми показали шири терен гдје мисле да је подигну. Пошто је постојала могућност да они у међувремену оду на терен, предвидјели смо да сваке недјеље мијењају цедуљицу у једном боровом стаблу. То је стабло својевремено било засјечено и на засјеку је, у трулини, настала рупа у којој је требало и ја и они да размјењујемо писане поруке. Имали смо срећу да нађемо цедуљицу у којој је писало да се сјевероисточно, око 50 метара од бора у којем смо нашли ту цедуљицу, налази склониште. У цедуљци је, такође, писало да се налазе на терену и да ће доћи за два до три дана. Без тешкоћа смо пронашли склониште, ушли и у њему нашли нешто кромпира, пасуља и књигу „Antidühring“. Не сјећам се да је од посуђа ишта било. Склониште је било укопано у земљу и околу камуфлирано јеловим садницама. Кров је био од необрађених дасака. На околном терену било је снијега који је раније нападао, па нешто од југа а нешто од кише бјеше сабијен. Били смо јако уморни, па смо се раскомотили и заспали. Послије сат-два, вратили су се са терена Спасоје Баковић и Божо Војво-

дић. Мало касније, стигли су Тодор Војводић — Ђедо и Милован Ђулафић — Татко. Дошли су цијела три дана прије него што су били предвидјели. Ово је за нас било непредвиђено пријатно изненађење.

А сада, да наведем како је Драгутин Радовић наш сусрет са овим друговима описао у часопису „Историјски записи“ број 3—4 од 1975. године на страни 560. и 561:

„У земуници, која се налазила на мјесту званом Лучка ријека, није било никога. Нашли смо само „Анти-Диринг“, један стари бакарни котао и мало кромпира. Други дан стигли су Спасоје Ђаковић и Божко Војводић, а након неколико дана и Тодор Војводић „Ђедо“, секретар Среског комитета КПЈ — Андријевица, са групом партизана-илегалаца, међу којима је било и неколико чланова Среског комитета.

Сутрадан, 25. или 26. децембра, одржан је проширени састанак Среског комитета, на коме је Драгутин Радовић пренио директиве Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак... Том приликом Радовић је предао и два примјерка „Борбе“, на чијој су првој страни били слика и говор друга Тита. Сlike друга Тита изазвале су посебно интересовање, јер је готово свима то било први пут да виде слику Генералног секретара КПЈ и Врховног команданта НОВ и ПОЈ“.

Даље Д. Радовић на 562. страни пише:

„Такође је одлучено, с обзиром на ситуацију, да секретар Среског комитета Тодор Војводић или неко од чланова Комитета, пренесе директиве на Окружни комитет КПЈ — Беране, а да Драгутин Радовић, Спасоје Ивановић, Радомир Никезић, Спасоје Ђаковић и Божко Војводић остану на овом терену. Гро присутних на састанку отишао је у базу изнад Мурине... Два дана послје њиховог одласка наишао је у земуницу Радован Лекић, секретар партијске организације за лијеву обалу Лима и Лијеву Ријеку. Након двије ноћи упознавања са новостима и „Борбом“, и он је отишао у базу изнад Мурине“.

Из предњег се види како је Драгутин Радовић видио састанак са овим друговима и пренио директиве, а сада ћу ја рећи како је то било.

Као што сам рекао, истога дана су код нас дошли Тодор Војводић — Ђедо, Божко Војводић, Спасоје Ђаковић и Милован Ђулафић. Недалеко од земунице, Радовић је одржао састанак са овим друговима, док смо се ја и Радомир Никезић налазили у земуници и око ње. Шта је Радовић са овим друговима разговарао — није ми познато. Послије два дана, Тодор Војводић — Ђедо и Милован Ђулафић пошли су по задатку у село Машницу. Морали су да се крећу планинским тереном, по беспућу и снијегу. За пут до Машнице требало им је дуже времена него нормално. Прије поласка Тодора Војводића — Ђеда и Милова-

на Ђулафића за Машницу, ја сам Тодора упознао са оним што ми је Ђоко Вујошевић приликом нашег одласка из Убалаца за Комове рекао: „Ваш је главни задатак да што хитније обавијестите Мирка Крџића да се припреми и са нама што прије дође у сједиште Покрајинског комитета“. Тодор Војводић — Ђедо и Милован Ђулафић вратили су се послје неколико дана. На моје питање да ли су нашли и обавијестили Мирка Крџића, Тодор ми је одговорио да је Мирко Крџић пребачен дубоко у Албанију, гдје ће остати скоро све до прољећа, и да се до њега не може доћи, а да су друге задатке пренијели организацији у Машници.

Мени лично није познато да је Драгутин Радовић собом носио и у било какве сврхе користио ма какве новине, а најмање „Борбу“. Вјерујем да бих ја то морао знати, уколико Драгутин није сматрао да је то конспирација и да ја то не би требало да знам. Како је мени познато, право име друга Тита — Јосип Броз — држало се у тајности све до краја 1943. године.

Ако се проширени састанак, о коме говори Драгутин Радовић, не сматра у саставу Тодора — Ђеда Војводића, Спасоја Ђаковића, Божа Војводића и Милована Ђулафића, онда тврдим да нико други том састанку није присуствовао. Лично ми је познато да је Драгутин Радовић био са мном и Радомиром Никезићем нераздвојно даноноћно од 17. или 18. децембра 1942. године до 15. фебруара 1943. године, сем 3—4 одласка у Коњухе. Ови одласци у Коњухе су били веома кратки, временски ограничени због четничких засједа и патрола. Све се то морало обавити у току једне ноћи, и ући и изаћи из села.

Драгутин Радовић пише да је Радован Лекић долазио код нас. Тврдим да к нама није долазио, не само Радован Лекић него ни ико други. Сем нас, који смо били везани за наше склониште, ту није било никога. Према томе, нетачна је тврдња Драгутина Радовића да је састанку присуствовало неколико чланова Среског комитета — Андријевица са још неколико другова, и да се на том састанку водио, чак, и записник.

Полемисући са Јагошем Ускоковићем, Драгутин Радовић на страни 160. у „Историјским записима“ број 4 од 1979. године пише:

„Речено ми је да се на састанку Среског комитета Андријевица види да ли ће бити потребно да идем у Окружни комитет Беране. Спасоје Ивановић, који је био одређен за водича, знао је пут само до Среског комитета, односно до земунце у којој се одржао састанак“.

Какве је све задатке имао Драгутин Радовић да пренесе на Окружни комитет — Беране и Мјесни-Срески комитет — Андријевица, није ми познато. Према томе, не знам зашто се за цијело то вријеме задржао у кучким планинама, а касније у Врмоши. Пошто нијесам био професионални курир и путовођа — иако

сам у току љета по повољном времену ишао и у Машницу и у Љешницу (срез берански) — било је природно да Радовића, ако је требало да иде у Окружни комитет — Беране, воде комунисти из Васојевића, који ту живе и тај терен познају у детаље. А од мене нико није захтијевао да будем путовођа на томе терену.

У истом броју часописа на страни 161. Радовић наводи: „Према Ивановићу сам имао и тада и данас посебно поштовање, али није логично да он буде одређен ‚куриру‘ за водића. Интересантно је питање: када је Ивановић дао ту изјаву, на чији захтјев и у које сврхе, ако је уопште дао. Ивановић је у поодмакlim годинама и можда је дао неку изјаву која одговара Ускоковићу, али ако је то урадио онда је то сигурно било на инсистирање Ускоковића или на повјерење, но без било каквих посебних намјера“.

Захваљујем Драгутину што ме „цијени и поштује“, али ме изненађује да доводи у сумњу сва моја излагања у изјави, коју сам дао другу Јагошу Ускоковићу у јануару 1977. године. Иако Радовићу још није познат садржај ове изјаве, он унапријед осуђује њену истинитост. Сумња да сам је дао под сугестијом и на захтјев Јагоша Ускоковића, а као врхунац свега, напомиње ме је поодмакле године.

Срео сам се с Јагошем на одмору у Игалу и, као стари другови, коментарисали смо разне догађаје из рата. Између осталог, Јагош ми је напоменуо да је Драгутин Радовић писао у „Историјским записима“ о своме боравку у Кучима, Васојевићима и Врмоши. Како се Радовић у то вријеме стално и нераздвојно налазио са мном и Радомиром Никезићем, тражио сам од Јагоша Ускоковића да ми обезбиједи број часописа у коме је објављен овај Радовићев напис. Прочитавши га, видио сам да тамо има одступања, чак и неистина, што сам саопштио Јагошу. Јагош ми је том приликом поставио питање да ли бих ја био вољан да му о томе дадем изјаву, на шта сам ја пристао. Упитао ме: „Могу ли Твоју изјаву користити и копију предати Историјском институту у Титограду, пошто спремам одговор Радовићу?“ Одговорио сам да може.

Земунца-склониште у Трепетљишу није ми се свиђала зато што је била укопана у земљу; преглед терена околу земунце био је врло ограничен, осјећали смо се у њој као у гробници. Нијесмо смјели ударити сјекиром о дрво, нити гласно говорити. Били смо прави заробљеници у таквом склоништу на овом терену. Ово наше склониште било је толико мало да простора није било ни за њих четворо, а сада нас је било седморо. Земунца је била дуга, а узана. Четворица су једва у њој могла да се испруже. Уз то, ни ватра није могла у њој бити наложена. Нијесмо је ни једанпут ту наложили, него испред, напољу. Услед ограничености видика са мјеста гдје се земунца нала-

зила, четници, или ма ко други, могао је да се неопажено привуче овом трапу на десетак метара и да нас у њему побије једном једином ручном бомбом. Због тога смо донијели одлуку да се по сваку цијену премјестимо и саградимо ново склониште. Пребацили смо се преко Вељег потока, у Палеве Петровића, гдје смо подигли ново склониште. Ту смо се задржали све до 18. јануара 1943. године. Ново склониште смо подигли на смрзлој земљи. Земљиште нијесмо могли поравнати, јер је земља била чврста као камен. Направили смо склониште тако да у њему буде мјеста за све нас, као и простор за ложење ватре, која је ту даноноћно горјела. Стално је по један од нас дежурао крај ватре, боље рећи, поред улаза у склониште, и пазио да се ко не запали. Склониште је било покривено гранама од четинара, тако да је дим лако излазио. Било је, дакле, врло примитивно.

Одлазак у Коњухе

У току нашег боравка овдје добили смо обавјештење о ситуацији у Коњусима. Срето Бабовић нас је обавијестио да су четници примижетили наш долазак у Коњухе и да свако јутро обилазе село, да би по траговима на снијегу установили да ли је неко улазио или излазио из села, и да стално дају ноћне патроле кроз село.

Пошто нијесмо имали хране, пошли смо у двије групе, и то: Спасоје Ђаковић и Драгутин Радовић у једној, а Спасоје Ивановић и Божо Војводић у другој групи. Спасоје Ивановић са Божом Војводићем је пошао код куће Божове, а Спасоје Ђаковић је одвео Драгутина Радовића вјероватно код својих рођака, или познаника у које је имао повјерење. Приликом растанка, прије него смо ушли у село, одредили смо једно мјесто на пола пута, гдје је требало да се сачекамо при повратку. Одредили смо да се ту нађемо најкасније до 10 сати увече. Ја и Божо се нијесмо дуго задржали у Коњусима. Били смо одређеног сата на уговореном мјесту, али ту никога није било. Чекали смо извјесно вријеме, па смо, због велике хладноће, ријешили да се што прије вратимо у склониште. У склоништу смо оставили тешко болесног нашег друга Радомира Никезића, па смо и из тог разлога одлучили да се што прије вратимо. Кад смо стигли у склониште, поред Радомира сједјели су Спасоје Ђаковић и Драгутин Радовић. Изгледали су забринути, и на моју примједбу: зашто нас нијесу сачекали на уговореном мјесту, одговорили су: „Ми смо скоро настрадали! Наишли смо на четничку патролу“. Спасоје Ђаковић је додао да је по гласу препознао једног четника из те патроле, да су пуцали на њих, и да су они одступили низ једну прљину и вратили се у склониште

Драгутин Радовић у часопису „Историјски записи“, број 3—4 од 1975. године, на страни 564, овако описује тај догађај: „Спасоје Ђаковић и Драгутин Радовић после првог контакта наишли су на засједу, у којој је био познати четник Војин Фатић. Спасоје и Војин препознали су глас један другом. Дошло је до пуцњаве, која је истовремено била и сигнал за узбуну четника у Коњусима, претрес терена и потјеру, у циљу наше ликвидације. Пуцало је на све стране. Колоне четника су се повећавале и кретале из разних праваца. Спасоје Ђаковић и Драгутин Радовић су ухватили положаје иза двије врбе поред саме Мојанске ријеке. Колоне су пролазиле мимо нас у правцу Кома, одакле смо дошли“.

На страни 565. Радовић наставља:

„У повратку, Ђаковић и Радовић наишли су на празан катун, из чије је једне колибе избијао дим. Убијеђени да је ту четничка патрола, одлучили смо да убацимо бомбе у исту. У посљедњем тренутку смо избјегли да убијемо Спасоја Ивановића и Божа Војводића“.

Чудновато ми је и, по моме мишљењу, невјероватно да ја и Божо нијесмо чули ни један пуцањ. Добро се сјећам да смо се нас двојица били раскомотили у Божовој кући, али смо стално били на опрезу, и у кући смо остали док су нам припремили нешто за јело и, посебно, да понесемо са собом. Нијесмо пропустили да пазимо на сат, да бисмо на вријеме стигли на уговорено мјесто, гдје се требало састати са Спасојем Ђаковићем и Драгутином Радовићем. Да смо чули макар и један пуцањ, а то је стварно било могуће пошто смо се налазили у истом селу, ми не бисмо чекали јело у кући Божовој, нити да нам спремају храну да понесемо, већ бисмо одмах пошли на уговорено мјесто — да се нађемо са Ђаковићем и Радовићем, и да заједнички донесемо одлуку о повратку у склониште. Чудно ми је: Зашто су Радовић и Ђаковић чекали док су се организовале толике колоне четника, које су се, по њиховом, упутиле према нашем склоништу на Палеве Петровића? Како су могли да виде у мрклој ноћи толике четничке колоне?

Неистинита је тврдња Драгутина Радовића да су на повратку из Коњуша нашли мене и Божа Војводића у колиби поред ватре. Напротив, како сам већ навео ми смо, после повратка, у нашем склоништу нашли Драгутина Радовића и Спасоја Ђаковића, покуњене поред ватре, јер су дошли необавивши задатак и без хране, а у склоништу под Комовима није било ничега за јело.

С обзиром на обавјештење које нам је дао друг Бабовић, и на сусрет Спасоја Ђаковића и Драгутина Радовића са четничком патролом, као и потпуни нестанак хране, нама није било останка ни у Коњусима, ни у Кучима. Једини излаз био је да се пребацимо у палеве од Бинџе и у Врмошу, што смо и урадили.

Одлазак и боравак у Врмоши

Други или трећи дан после повратка из Коњуха, опремили смо се и пошли на пут. Најкритичније мјесто на нашем путу за Врмошу био је превој код цркве на Царинама. Тај превој је изложен вјетровима и вијавицама. Пошто смо од склоништа до непосредне близине превоја на путу за Врмошу оставили читав дан, а био је то, добро се сјећам, 18. јануар 1943. године, даље нас је водио пут кроз шуму. Како нијесмо успјели да превој пређемо у току дана, вратили смо се опет у своје склониште.

19. јануара кренули смо прије зоре. Имали смо готову прти-ну, и кретали смо се као по копну. Дошли смо до превоја близу цркве. Снијег је био велики, али сув — крушац. И најмањи повјетарац подизао је велику сњежну прашину, кроз коју смо се невјероватно тешко пробијали. Кад смо дошли до цркве, хтјели смо да се у њој склонимо, али је била закључана. Није нам преостало ништа друго, него да што прије пређемо преко превоја Царина и смјестимо се у неком катуну.

Наишли смо на први катун, Луке. Све колибе су биле под снијегом, и нијесу се могле разликовати од околног терена. Нијесмо могли одредити гдје се налази колиба а гдје камен. Продужили смо за сљедећи катун, Бијеле воде. И оvdје је са колибама био исти случај као са колибама у катуну Луке. На катун Бинца криводолска стигли смо пред саму ноћ. Хладноћа је већ почела да стеже. Морали смо се смјестити у првим колибама на које смо наишли. Биле су изложене вјетру, тако да је на њима било врло мало снијега. Врата су им била затрпана снијегом и кроз њих се није могло ући. На једној колиби смо разбили кров и кроз отвор ушли у колибу. Колиба је такође била пуна лакога снијежнога праха. У њој смо пропирили ватру на тај начин што смо поставили даске на снијег и на њима наложили. С других колиба смо скидали даске и доносили у наше ново склониште, и стално у току ноћи ложили ватру. Како је била неиздржива хладноћа, подијелили смо се у двије групе, па смо — смјењујући се сваких 10—15 минута — једни ложили а други разбијали кровове колиба и доносили даске. Ту смо провели читаву ноћ. Размишљали смо шта даље да радимо. Ријешили смо да се сљедећег дана спустимо у Палеве од Бинце у предјелу Вучјег потока и да тамо направимо склониште.

Пошто смо одабрали мјесто, опет смо почели по старом правилу: од танких букових облица направили смо костур колибе, а затим оборили неколико јела и гранама од четинара дјелимично покрили склониште. Од алата смо имали двије лопате, сјекиру, крампу и ручну пилу. Овај алат су другови били донијели из Коњуха у Трепетљиш, у раније склониште, и ми смо га одатле понијели са собом, иако нам је био терет, да на новоме мјесту направимо склониште. Истога дана, 20. јануара, вратили

смо се на катун Бинца криводољска, јер ново склониште нијесмо били завршили у току дана.

21. јануара 1943. године дефинитивно смо се преселили у наше ново склониште и у њему смо остали све до 12. фебруара. Овдје нам је било много топлије, јер је у близини било довољно сувих дрва за огрев. Радомир Никезић се боље осјећао послје зубобоље и отока главе, али је Драгутин Радовић, због јаке прехладе, добио високу температуру. Требало је што прије ићи и повезати се с нашим пријатељима у Врмоши.

21. јануара увече ријешили смо да идемо у Врмошу да успоставимо контакт са мојим познаницима Албанцима. С њима сам се упознао средином маја 1942. године, када сам био дошао да успоставим везе са друговима из села Коњуха и мојим личним пријатељима. Одржавао сам с њима везу читаво љето 1942. године. У току тога љета упознао сам с мојим пријатељима Албанцима из Врмоше Ђока Вујошевића, члана Покрајинског комитета, који је са мном био у Врмоши неколико пута.

Стигли смо у Врмошу касно ноћу, у кућу браће Прељоцовића. Објаснио сам им да је један наш друг прилично болестан, да је прехлађен, и да ћемо нас тројица — ја, Радомир Никезић и Драгутин Радовић — остати код њих, а Ђаковић и Војводић ће поћи код Пашка Нике, јер сам сматрао да је много да свих нас пет останемо код ове породице. Ново Прељоцовић је прихватио мој предлог да одведе Спасоја Ђаковића и Божу Војводића код Пашка Нике, да би се тамо задржали дан-два. Договорили смо се да се сви за два дана нађемо у Палевима код Бинце.

Нас тројица: Спасоје Ивановић, Радомир Никезић и Драгутин Радовић остали смо код Прељоцовића. Добили смо пристојну вечеру и преноћиште, и ту смо остали и други дан и другу ноћ. Ово задржавање у Врмоши било је нужно због болести Драгутина Радовића, који се врло лоше осјећао.

Послије одмора од два дана, поново смо се вратили у Палеве од Бинце, гдје су по ранијем договору дошли Спасоје Ђаковић и Божо Војводић. Ми смо собом донијели нешто мало хране. Ту, у Палевима, надомаку Врмоше, остали смо од 21. јануара до 12. фебруара 1943. године.

Прије одласка из Врмоше, замолили смо Прељоцовиће да нас обавијесте када планина буде проходна, да бисмо се могли вратити у Куче.

Повратак из Врмоше у Куче

Обавијештени смо 10. или 11. фебруара да је преко планине прешао неки Дучић и донио на продају оружје — пушке. То је значило да можемо преко планине прећи за Куче.

12. фебруара 1943. године пошли су на пут преко Рикавца и Коштице натраг за Куче: Спасоје Ивановић, Спасоје Баковић, Божо Војводић, Драгутин Радовић и Радомир Никезић. Али пртине нигдје нијесмо нашли. У међувремену снијег није падао да би пртину могао замести, па нас је сазнање да на нашем путу нема пртине све изненадило. Кад смо дошли на планину Коштицу, имали смо два путна праваца за Куче: један преко Радеће за Корита и даље за Орахово, а други преко Лабоднице такође за Орахово. Пошто сам познавао први путни правац, који је водио кроз шуму гдје је кретање олакшано, предложио сам да идемо тим правцем, иако смо одраније знали да на Корита често излазе четници да контролишу терен. На томе путу до Корита није било нигдје колибе. Зато је Радомир Никезић предложио да идемо другим правцем, преко Лабоднице, који је био сигурнији и ближи, али за кретање (по снијегу) тежи. Прихватили смо овај правац, јер је Никезић тај путни правац добро познавао.

До овога момента, тј. до нашега доласка на Котски катун, вријеме нам је било наклоњеније: ведро, без магле, без облака и без снијега. Кад смо кренули са Котскога катунa у правцу планине Лабоднице, спустила се густа магла до земље. Падао је ријетки снијег, ношен јужним вјетром. Ишли смо неколико сати. Пошто је била магла, нијесмо се могли правилно оријентисати према околним брдима, а пут који је Радомир познавао био је завијан. Изгубили смо сваку оријентацију.

Наједанпут смо наишли на пртину и добили утисак да се туда крећу четници. Цијенећи по стопалама у снијегу, ишли смо, по нашем мишљењу, за четницима, и то врло опрезно, увјерени да ћемо сваки час наићи на њих. Ускоро смо наишли на мјесто гдје су се људи одмарали на снијегу. То ме је изненадило, па сам проконтролисао пут и мјесто одмарања. И констатовао да смо се ту ми одмарали. Прво сам утврдио да су отисци у снијегу били отисци мојих гумених опанака. Рекао сам друговима: „Овдје сам ја сједио!“, и показао гдје је ко од њих сједио. „Ево опушци од цигарета, које смо савијали у новине и пушили!“ Пошто се ближила ноћ, казао сам: „Идемо одмах натраг, на раније преноћиште, у Котски катун!“ Распознавали смо стару пртину и ноћу стигли на катун. Како је још увијек била густа магла, договорили смо се шта сјутра треба да радимо. Ријешили смо да кренемо ноћу, ујутро рано, да узмемо правац и да се пробијамо, јер је пријетила опасност да се вријеме још више погорша и да будемо затрпани снијегом.

Пошли смо два или три сата прије зоре. Нико од нас није био сигуран да може одредити сигурну оријентацију за путовање. Узели смо један правац, независно од раније пртине, и пошли. Договорили смо се да се током путовања одређујемо за правац даљег кретања. Намјера нам је била да преко планине Лабоднице стигнемо до првог насеља — села Орахова. Како смо

се морали кретати беспућем, по снијегу цијелцу, знали смо да треба да путујемо од истока према западу, и да не бисмо залутали са тога правца — једина помоћ за оријентацију био нам је јужни вјетар, који је требало да нам стално дува са наше лијеве стране. Међутим, десило се, не једанпут, да нам вјетар на том путу, одбијајући се од брежуљака и брда, дува с десне стране. Због ових тешкоћа, слабе видљивости и густе магле, ми смо путовали цијели дан, до дубоко у ноћ, и умјесто да избијемо у село Орахово — избили смо изнад Локве, у близини села Кржање.

Лутање током читавога дана било је такво да уопште нијесмо знали гдје се налазимо. Били смо физички исцрпљени до крајњих снага, али нам је неизвјесност гдје се налазимо теже падала од тога. Идући, а немајући сигурне оријентације, наишли смо на једну суву полутрулу букву. Како смо увијек са собом, поред шибица, носили и парчад борова лџа, која одмах попримају ватру, Спасоје Ђаковић је предложио да запалимо ту букву и да се, крећући се око ње, загријемо топлотом коју она буде зрачила, те да на тај начин ублажимо велику хладноћу и спасимо животе. Одустали смо од предлога Ђаковића и продужили пут, иако нијесмо знали куда нас води.

Кратко вријеме послје тога, наишли смо на један кланац који је водио низ брдо и који ме је, због тога, донекле окуражио. Био сам сигуран да ова падина кроз кланац води у неко насеље, село или катун. Кратко вријеме након тога, послје неких 100—200 метара, указала се букова шума сјечена за лист ради исхране стоке. Ово ме је развеселило, јер сам сада био потпуно сигуран да се у близини налази неко насеље, тим више што је пут стално водио низ брдо. Обратио сам се друговима и рекао: „Спашени смо!“ Око 50 метара одатле, угледао сам громаду камена, тзв. цук, покривен снијегом, који сам препознао, јер сам туда раније пролазио. Узвикнуо сам: „Познајем терен! Кроз 15—20 минута бићемо под сигурним кровом!“ То се и остварило. Још у априлу 1942. године, наиме, био сам присиљен да ван насеља Кржање у правцу катуна Рачаме нађем привремено склониште, на терену на коме никад раније нијесам био. Тада сам нашао једну стају, у којој сам два-три пута преноћио, и сада сам се присјетио те стаје. Терен сам препознао, и пошли смо према тој стаји. Стаја је била пространа и у њој је власник имао складиште дрвеног угља, спремљеног за продају у Подгорици. Запалили смо ватру, сјели око ње и гријали се.

Није прошло сат до сат и по времена, јужни вјетар, који нас је пратио на путу два дана, замијенио је сјеверни. Почела је страшна вијавица и урликање вјетра. Измамили су нас да отворимо врата стаје. Били смо пресећни што смо у току ноћи у посљедњем моменту нашли склониште, да смо потпуно обезбијени и сигурним склоништем и ватром.

Ту смо остали читаву ноћ и сљедећи дан. Тог истог дана, предвече, попустила је вијавица, јачина вјетра се смањила, али велика хладноћа није попустила. Пошто се дању нијесмо смјели кретати због близине села и четника, који су на Кржањи имали своју станицу с командиром Радованом Јовановићем, ноћу смо пошли у заселак Птикаљ, гдје смо могли да се јавимо двојници омладинаца које смо познавали. Радомир Никезић је знао која је кућа омладинца Вељка Радосавовића, пошао је тамо и повезао се с Вељком, који нас је смјестио у своју стају. У њој је било око 50 оваца, и ту нам је било угодно, јер су овце биле добро загријале просторију, што нам је у овој великој хладноћи добро дошло. Вељка смо одмах послали да позове Радоњу Радосавовића, па је и Радоња одмах дошао. Затражили смо од ове двојце омладинаца да нам донесу нешто за јело. Кад смо нешто појели, одмах, још у току ноћи, продужили смо за Убалац. Радомир Никезић је познавао овај пут, па смо без тешкоћа и икаквих сметњи дошли до Убалаца. На Убалацу смо нашли друга Ђока Вујошевића, члана Покрајинског комитета, који нас је и упутио на задатак у Васојевиће. Са Ђоком је на Убалацу била повећа група партизана-илегалаца. О сусрету наше групе, која је самоиницијативно дошла из Врмоше, а коју су сачињавали: Спасоје Ђаковић, Божо Војводић, Драгутин Радовић, Радомир Никезић и Спасоје Ивановић, Драгутин Радовић је у „Историјским записима“ број 4 од 1979. године на страни 162. забиљежио:

„По доласку у Куче, Ђоко Вујошевић, члан Покрајинског комитета, саопштио ми је: „Задатак у вези преноса директиве успјешно си извршио. По одлуци Покрајинског комитета остављеш као партијски делегат на рад у Кучима, Брскуту и Братоножићима, са пуним овлашћењима и одговорношћу“ Нијесам био сам када ми је то саопштио. Ту су били не само Спасоје Ивановић и Радомир Никезић већ и група партизана-илегалаца из Куча, са Ђоком Прелевићем“.

Ови Радовићеви наводи су нетачни. Истина је у сљедећем: Прво што нам је Ђоко Вујошевић приликом нашег сусрета, поред поздрава и добродошлице, рекао — било је ово: „Дошли сте у прави час, јер имамо директиву од Покрајинског комитета да се, због ситуације у Црној Гори, морамо разбити у мале групе и појединце и самоиницијативно се спашавати. Ми смо, овдје, ријешили да пођемо у планину на ваш бивак. Очекивали смо ваш долазак да нас одведете тамо, гдје сте ви за ово вријеме били“. Скренуо сам му пажњу: „Ђоко, тамо је скоро немогуће опстати због тешких временских услова и непроходности терена због снијега, а најтежа је ствар питање исхране“ Ђоку сам, даље, објаснио шта смо све преживјели на том нашем путу при извршавању задатка и рекао му да је то била више авантура него реалан задатак. Додао сам: „Познато ти је да смо с порцијом пасуља нас тројица били упућени преко планине, на везу

за Комове која је била несигурна“. Скренуо сам му пажњу да смо сво вријеме од 21. децембра 1942. године до 20. јануара 1943. године живјели на терену кучких планина у најнужнијем склоништу, са крајње оскудном храном, коју смо добијали нашим ноћним кратким упадима у Коњухе, стално онемогућавани четничким потрагама и хајкама за нама и нашим откривеним траговима по снијегу. Наша је група била без икаквих средстава за живот, чак и оних најнужнијих, елементарних. Преласком у Врмошу, били смо присиљени да се обратимо познаницима, тројци браће Прелоцовића, које ничим задужили нијесмо. Био је то за нас једини излаз и, у дословном смислу ријечи, једини спас. Рекао сам даље: „Теби су, Ђоко, позната браћа Прелоцовићи, које си посјеђивао са мном током љета и почетком јесени 1942. године. Прелоцовићи су били врло предусретљиви и према нама гостољубиви. Познато ти је да им се ни онда ни покушали нијесмо одужити. Поставља се питање: Како смјестити, а поготово како снабдијевати групу од 10—15 илегалаца, које намјераваш да поведеш собом?“ Сматрао сам потребним да Ђока до детаља упознам са оним што их очекује.

Ђоко је остао упоран, и био је оптимиста, с изговором: „Снаћи ћемо се!“ Захтијевао је да цијелу групу одведем у склониште у Комове. Одговорио сам му да има и других путовођа, који су раније, а и овом приликом, са мном ишли, који познају планину и правце кретања, и знају мјесто гдје се налази склониште. Ђоко је прихватио мој предлог и ужурбано се спремао за пут с осталим друговима илегалцима. Рекао сам Ђоку да ја остајем на терену Доњих Куча, да ми је доста снијега, планине, самоће и сталне неизвјесности.

На терену Доњих Куча, између осталих, остали су другови: Ђоко Прелевић и Миливоје Радоњић, са којима сам се стално кретао и сарађивао, Миљан Вујошевић и Митар Вујошевић, који су са нама сарађивали, али су остали на територији која је административно припадала Албанији. Напомињем да је Миљан Вујошевић извршавао све задатке, како на територији која је припадала Албанији тако и на терену Куча, гдје је сматран за илегалца, јер је код нас могао доћи само ноћу и ноћу извршавати задатке, док је Митар Вујошевић био кратковид и због тога се није могао кретати ноћу, тако да је морао да се креће само на албанској територији и да на том терену врши одређене задатке.

Треба имати у виду да су се тада црногорска села Љувари и Премићи налазила на албанској територији. Љувари су били католици-Албанци, а Премићи Црногорци. Према томе, Фундину је пресијецала граница између Мусолинијева „Велике Албаније“ и Црне Горе — Југославије. Читави наша група, која се састојала од око десет илегилаца, обављала је задатке појединачно код наших, тако да их назовем, легалних комуниста и

симпатизера, за које смо поуздано знали да припадају нама. Тада нам се прикључио и Михаило Ивановић, скојевац, и дефинитивно прешао у илегалство.

Ускоро су четници добили наређење и отпочели припреме за полазак, како су онда говорили, за Мостар. Чуле су се експлозије авионских бомби и артиљеријских граната из правца Херцеговине. Нама је било јасно да су то борбе са партизанима. Четници су одређеног дана масовно одвођени италијанским камионима из Куча у правцу Никшића, и били су у великој журби да што прије стигну на своје одредиште.

Ми нијесмо имали вјеродостојних вијести, али пошто су се експлозије приближавале и све јаче се чуле, знали смо да нам се наша војска приближава. Партизанима и симпатизерима који су живјели легално заказивали смо састанке и са њима политички радили. Први састанак је био заказан у Какарицској гори, у Гроп суки, и био је веома посјећен. Други састанак је заказан у Доњем Медуну, у близини Орљева. На њега су пошли Миљан Вујошевић и Спасоје Ивановић, који су га и сазвали. На састанак је требало да дођу, у првом реду, комунисти и симпатизери. Већином су то били млади људи. У близини одредишта — мјеста састанка — наишли смо на засједу на пјешачкој стази. Први је ишао Миљан Вујошевић и примијетио четничку засједу. Мени је дао знак да станем. Примијетио је човјечју силуету и чуо кашаљ. Вратили смо се натраг, у намјери да пођемо цестом, која је ишла паралелно са стазом. Међутим, на сред цесте сједјело је неколико четника. Значи, засједа је била постављена и на стази и на цести. Није нам било другога него да сачекамо да се четници разиђу. Четници су остали у засједи све до послуже 22 сата, када су напустили терен. Четнички одлазак опазили смо по лавезу сеоских паса, и по том лавезу смо чак одредили и пут којим су отишли. Миљан Вујошевић и Спасоје Ивановић пожурили су на мјесто састанка, али никога нијесу нашли. Омладинци су чекали и, како ми нијесмо стигли на вријеме, разишли су се. Није нам преостало ништа друго, него да посјетимо двојицу-тројицу омладинаца код њихових кућа. Упознали смо их са разлозима нашега недоласка на састанак и задацима да обавијесте омладинце обадва Медуна да се налазимо пред изванредним догађајима и да треба да изврше припреме за сваку евентуалност. Наиме, по јаким експлозијама авионских бомби и артиљеријских граната, чије су нам се детонације нагло приближавале, предосјећали смо долазак наших јединица из Босне.

Послије разговора са омладинцима Медуна о њиховим припремама за укључивање у партизанске јединице, Миљан ме је на повратку за Премиће одједанпут зауставио и запитао — чујем ли кораке. Пошто нијесам ништа чуо, поново ме је упозорио: „Чујеш ли бат ципела?“ Упитао сам га: „Да то, случајно, није бат коња који су остављени ноћу на паши?“ Одговорио је

да он добро разликује бат људских ногу од топота копита коња. Били смо сигурни да је то војска, и журили смо за Премиће, гдје нас је чекало неколико другова.

Већ је почињала зора, и ми смо на вријеме стигли у Премиће. Рекли смо друговима да се припреме и да на терену заједнички одредимо позицију и запосједнемо положај, ако, евентуално, дође до борбе. Брат Митра Вујошевића обавијестио нас је да војска иде директно у правцу нас, уз Густу шуму. Кад смо погледали горе, изнад села Премића, војска је већ била запосјела село. На то је Миљан Вујошевић, бојећи се преметачине, а имајући двије пушке у кући, рекао: „Ја идем кући, да избацам пушке“ Заустављали смо га, али је био одлучан и пошао је.

Било је то крајем марта 1943. године. Стари лист је опао с дрвећа, а пупољци се још нијесу били развили, тако да је поглед кроз шуму могао да допре далеко. Видјели смо ове војнике, јер су пролазили у близини нас. Могу рећи да су били незаинтересовани да савјесно обаве своју дужност. Чинило нам се да је обављају формално. То ми је потврдио и Миљан Вујошевић, кад се последије подне вратио. Рекао ми је да су га примијетили, али да нијесу предузимали ништа.

У вријеме док је војска запосјела Премиће и Густу шуму, једна италијанска колона кретала се цестом која води за Градину. Кад су изишли на мјесто са кога су могли контролисати покрете у цијелом селу, застали су. Војска је могла бити од 60 до 80 војника, са двије или три мазге, натоварене наоружањем или муницијом. Са цесте се нијесу удаљавали, и ту су остали негдје до 11 сати. Јединицу која је претраживала село сачињавали су албански вулнетари. Касније смо дознали да је овај покрет вулнетара услиједио на захтјев четника. Четници су, наиме, тражили да изврше претрес у селима Љувари и Премићи, која су се тада налазила у саставу Албаније. Међутим, овоме су се супротставили албански вулнетари, захтијевајући да то они учине. Они су то и урадили, а као контрола да ће то бити ваљано извршено, за њима је ишла ова италијанска јединица. У 11 сати Италијани су дали знак пиштаљком да је ова њихова акција завршена. Вулнетари су се разишли, а Италијани потоварили мазге и пошли за Подгорицу.

Иако нијесмо имали никаквих званичних обавјештења о напредовању Народноослободилачке војске према Црној Гори, ми смо били чврсто убијеђени да ће се њене јединице ускоро појавити на нашем терену, па смо зато вршили организационе припреме код омладине да у датоме моменту формирамо јединице. Једина непосредна вијест, која нам је тада стигла о стању на фронту, био је случај дезертерства са четничког фронта једног старијег човјека, официра у пензији старе Југославије, који није никоме одавао тајну да је дезертирао. Изговарајући се да је

стар и болестан и да је као такав враћен из борбе кући, стално је лежао у кревету, да не би открио прави узрок бјекства и право стање ствари на фронту у четвртој непријатељској офанзиви, на Неретви. Његова супруга је била из партизанске породице. Повјеривши се њој, казао је: „Наш фронт је разбијен на парампарчад. Ја, као старац, тешко сам се повлачио, и пристигле су ме неколике партизанке и повикале: „Баци, стари, пушку! Баци, стари, пушку!“ Ја, као стар човјек и Црногорац, ратник из минулих ратова, нијесам хтио да паднем партизанкама у руке, него сам прикупио посљедњу снагу и побјегао. Ја тамо никад више нећу ићи!“ Ову вијест је сазнала само родбина његове супруге и извјестан број илегалаца. То нас је још више увјерило о страдању четника и Италијана, тачније: да су потпуно разбијени, а касније је било и других дезертера с фронта из Херцеговине.

Како су се догађаји нагло развијали, радили смо, тако рећи, даноноћно на терену Доњих Куча. Очекивали смо да ће у међувремену доћи другови који су се налазили у Врмоши, у нашем старом склоништу: Ђоко Вујошевић, Драгутин Радовић, Спасоје Ђаковић, Божо Војводић и Радомир Никезић. Како они нијесу долазили с Комова, ријечио сам да пођем по њих, да их обавијестим о збивањима, и да дођу са мном на терен, да наставимо рад. Датума се тачно не сјећам, али мислим да је то било негдје у другој половини марта 1943. године. Узео сам са собом друга Михаила Мулетина Ивановића и пошао на пут за Комове. Обавијестио сам поменуте другове о свим догађајима који су се десили у међувремену док су они били тамо. Из Врмоше смо пошли одмах за Куче. Кретање нам је било далеко повољније него кад сам се из Врмоше враћао средином фебруара, јер смо се кретали преко планине по збијеном снијегу. Они нијесу ни могли нешто сазнати о догађајима, јер су живјели одвојени планинама од Црне Горе, па нијесу могли чути детонације, а обавијештења нијесу могли ни од кога добити.

Драгутин Радовић наводи у „Историјским записима“ број 3—4 од 1975. године на страни 566: „Изненада дошао је код нас Ђоко Вујошевић, члан Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, упознао нас са најновијим догађајима и могућностима повратка, пошто је снијег већ био објужо“.

Драгутин Радовић, изгледа, намјерно заборавља да смо два пута долазили из Врмоше у Куче, у село Убалац, и то: први пут 15. фебруара 1943. године, а други пут крајем марта исте године. Заборавља и то да ја у другој групи, коју је организовао Ђоко Вујошевић, нијесам био. По ову групу је дошао Спасоје Ивановић са Михаилом Мулетиним Ивановићем, и тек онда смо се дефинитивно иселили из кучких планина и прешли у Куче, на Убалац, и то: Ђоко Вујошевић, Драгутин Радовић и Радомир Никезић, а Спасоје Ђаковић и Божо Војводић су отишли за Ва-

сојевиће. Према томе, није тачна тврдња Драгутина Радовића да је изненада Ђоко Вујошевић дошао у Врмошу.

Послије нашег повратка у Куче, вратио се из Албаније Блажо Јовановић. Он нам је помогао у раду на припремама за мобилизацију људства у партизанске јединице. Мене је повео са собом у Пипере, и формирао Зетски одред. За команданта је одредио Воја Тодоровића, а за комесара Спасоја Ивановића. Тако су другови у Кучима дјелимично осамостаљени. У Куче сам и ја повремено долазио из Пипера, и помагао им у организовању јединица.

На путу за Пипере, прешли смо преко моста на Биочу, гдје смо се дан раније повезали с командиром четничке чете Ананијем Петровићем, који је читаво вријеме нашег илегалства сарађивао с нама. Због неуспјеха у Херцеговини, четници су били деморалисани и настојали су да нам се, колико је то било могуће, приближе. Послије преласка моста на Морачи код Биоча, одвели су нас у четничку станицу-касарну, и почастили нас ликером и цигаретама. Чак су нам се ставили на услугу и обавијестили о нашем присуству Павића Маудића, угледног сељака и родољуба из Пипера, и још неке другове, које је требало да упознамо с најновијим догађајима. Одредили смо мјесто гдје је сјутрадан требало да дођу.

Сљедећег дана они су дошли, и читав дан смо сједјели и дискутовали о догађајима и политичкој ситуацији. Пошто су се догађаји невјероватно брзо развијали, посла је било исувише. Терен је био испресијечан а јединице разбацане, па је требало ускладити рад, повезати јединице и распоређивати кадрове. Било је толико посла да не знам како сам временски, у сарадњи са командантом Војом Тодоровићем и уз сагласност Блажа Јовановића, све то ускладио.

У току априла и почетком маја штаб Зетског одреда је дјеловао на територији Бјелопавлића, Пипера, Куча и Братоножића. Бјелопавлићи и Пипери су теренски повезани, па су и јединице које смо на том терену формирали биле повезане, док су Куче од осталог дијела територије штаба Зетског одреда раздвајали кањон Мале ријеке, ријека Морача и саобраћајница Подгорица — Лијева Ријека.

Не сјећам се тачно датума када су њемачке колоне из Колашина саобраћајницом Колашин — Подгорица неочекивано прекинуле наш контакт с Кучима. Штаб Зетског одреда са својим јединицама повлачио се у правцу Никшићке Жупе, а затим према Ђеранића гори, гдје ми је Блажо Јовановић саопштио да се Зетски одред расформира и да се његови борци распоређују по бригадама, већином у Пету црногорску. Мени је наредио да заједно с Бошком Милутиновићем идем на Жабљак, гдје ћу добити нову дужност.

Спасоје Ивановић